

Sylwester WOŹNIAK

Polskie Towarzystwo Historyczne – o. Zielona Góra

ORCID: 0000-0001-9589-389X

Antoni CZELUSKIN¹

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID: 0000-0001-6556-6273

ROSYJSKA CERKIEW PRAWOSŁAWNA A IMPERIALNA POLITYKA KREMLA

RUSSIAN ORTHODOX CHURCH AND THE KREMLIN'S IMPERIAL POLICY

Abstract:

The purpose of this article is to clarify the role of the Russian Orthodox Church as an institution supporting the Russian Federation's international policy activities. Based on historical facts, the origins of the ties between the Russian Orthodox Church and the Kremlin authorities are explained, where there is a tradition of using religion as an instrument of ideological influence (soft power). Most space was devoted to showing the church's ties with the ideology of the *Ruskiy mir*, the methods used by religion to propagate this ideology, and, in particular, justifying the main thesis of the study, according to which the Orthodox Church is an element of Kremlin soft power and an instrument of information warfare. The methods of conducting this war in the countries formed after the collapse of the USSR were shown. For this reason, the activities of the Russian Orthodox Church in Ukraine, Moldova and other countries inhabited by Russian (Orthodox) minorities can lead to destabilization and pose a threat to the sovereignty and territorial integrity of the states. The Orthodox Church is one of the most important centers for justifying the Russian invasion of Ukraine and a tool for propagating the Kremlin narrative among the believers outside Russia.

Keywords: geopolitics, Russia, Russian Orthodox Church, *Ruskiy mir*, *soft power*.

Wprowadzenie: religia jako *soft power* w geopolityce

Jednym z podstawowych narzędzi, jakie pozwalają opisywać rzeczywistość geopolityczną, jest pojęcie potęgi, rozumianej jako ogół czynników umożliwiających państwu wpływ na relacje międzynarodowe. W ramach potęgi wyróżnia się dwa podstawowe

¹ Wszystkie przekłady z języka rosyjskiego, ukraińskiego i kazachskiego są autorstwa A. Czeluskina (ros. Челюскин).

rodzaje sił: twardą (*hard power*) i miękką (*soft power*), przy czym ta pierwsza jest o wiele łatwiejsza do zdefiniowania i można łatwiej wskazać jej elementy, jak np. wielkość armii, wysokość PKB, posiadane surowce energetyczne itp. O wiele trudniej jest określić czym jest *soft power* – pojęcie bardzo nieostre i trudno definiowalne. Jedną z definicji *soft power* zaproponował Josef Nye (2004, s. 25), dla którego jest to zdolność wywierania wpływu przez jedno państwo na inne, tak aby działały zgodnie z interesem tego pierwszego. Źródłem wpływu ma być jedynie jego autorytet. Natomiast Jeremy Ryfkin podkreślił, (2005, s. 364), że *soft power* to możliwość wywierania wpływu poprzez przeciąganie ludzi na swoją stronę, nie zaś przez ich przymuszanie.

W większości przypadków za oddziaływanie przy pomocy *soft power* uważa się rozpowszechnianie określonych wzorców zachowań, systemów wartości i ideologii za pośrednictwem mediów jak i określonej polityki informacyjnej (Lewandowski, 2013, s. 65-67). Rzadko kiedy bierze się pod uwagę religię jako czynnik *soft power*. Wyjątki od tej zasady pojawiają się jedynie w przypadku islamskich państw Bliskiego Wschodu (Ślusarczyk, 2015, s. 49). W dużej mierze wynika to z faktu, że refleksja nad wpływem religii w geopolityce pojawiła się dopiero po zakończeniu zimnej wojny, kiedy zauważono, że religia jest czynnikiem odpowiadającym za jednoczenie się ludzi wokół systemów wartości lub ideologii (Klin, 2014, s. 179). Warto zaznaczyć, że współcześnie czynniki religijne w naukach politycznych rzadko są postrzegane jako uwarunkowania działalności przedmiotów i podmiotów władzy. Należy stwierdzić, że takie podejście jest sprzeczne z koncepcjami opracowanymi np. przez Maxa Webera czy Carla Schmitta (Burgoński, Gierycz, 2014, s. 20). Często jest tak, że religia zawiera się w koncepcjach autorów, którzy jednak nie akcentują tego faktu, jak to jest np. w koncepcji zderzenia cywilizacji Samuela P. Huntingtona (2004). Co więcej, u podstaw teorii stosunków międzynarodowych znajduje się podział świata między religie jako jeden z elementów kształtowania się ogólnego ładu (Kissinger, 2017, s. 9-10). Podział ten jest zbieżny z regionalizacją geograficzną bazującą na kryterium jakim jest cywilizacja, które to pojęcie, tak istotne dla geopolityki, odzyskuje także pozycję jednego ze słów kluczowych geografii (Wilczyński, 2021, s. 13-15). Dodatkowo religia, przez to że przez tysiąclecia funkcjonowała w życiu poszczególnych grup społecznych i państw, nadal wywiera – niejednokrotnie nieświadomy – wpływ na kształtowanie sytuacji geopolitycznej. Na przykład system ochrony praw człowieka posiada swe korzenie w aksjologii chrześcijańskiej, natomiast norma wyrzekania

się przemocy bierze swój początek w zasadach pokoju bożego z okresu średniowiecza (Piechowiak, 1999, s. 263-264).

Współcześnie kwestie religijne w stosunkach międzynarodowych sprowadzane są najczęściej do tzw. polityki wyznaniowej. W geopolityce oddziaływanie religii jest znacznie szersze. Jednym z powodów jest fakt, że religie posiadają silny aspekt geograficzny i przez stulecia kształtowały określone sposoby myślenia w poszczególnych regionach. Nawet w przypadku, kiedy formalne systemy wierzeń nie odgrywają już tak dużej roli jak w przeszłości, to w podświadomości ludzkiej funkcjonują pewne modele zachowań.² Właśnie z tego względu, że świat został podzielony pomiędzy poszczególne religie, oraz to, że ciągle wywierają one wpływ zarówno na jednostki, jak i całe grupy społeczne, mogą stać się one ważnym elementem w kształtowaniu świadomości ludzkiej, czyli elementem *soft power*. Wykorzystywanie religii jako instrumentu wywierania wpływu na inne państwa posiada tradycję sięgającą starożytności, a w Rosji tradycja ta jest szczególnie żywa.

Powiązania rosyjskiego prawosławia z władzą polityczną – geneza

Źródła powiązań Rosji z prawosławiem należy szukać jeszcze w okresie formowania się Rusi Kijowskiej, posiadającej ożywione kontakty z Bizancjum. Przyjęcie chrztu przez księcia Włodzimierza w 866 roku było ukoronowaniem powiązań ziem ruskich z Bizancjum (Swastek, 1988). Ruś Kijowska niejednokrotnie rozpadała się na dzielnice, a po okresie panowania tatarskiego wyodrębniły się trzy odrębne byty polityczne – Rosja, Ukraina i Białoruś. Te dwa ostatnie długo pozostawały pod wpływem kultury i systemu politycznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów (Topolska, 2002, s. 21-23). Załączkiem współczesnej Rosji jest wschodnia część Rusi, która w XV stuleciu uwalniała się od tatarskiej hegemonii.

Podbój Rusi przez Mongołów, Tatarów i inne ludy wchodzące w skład Wielkiej Ordy spowodował, że dotychczasowe drogi kształtowania jej kultury politycznej zostały przerwane. Władcy ruscy chcąc utrzymać władzę musieli zaakceptować reguły jakie wprowadzili najeźdźcy. Mongołowie sprawowali władzę nad Rusią poprzez stosowanie nieoficjalnego terroru, wymuszeń oraz zdobywanie i rozdawanie bogactw. Elity społeczne, ekonomiczne i polityczne, w szczególności

² O tym, że ciągle żywy w ludzkiej podświadomości jest determinizm religijny pisał słoweński filozof, dla którego podstawą rozważań była psychoanaliza i filozofia marksistowska (Žižek, 2008, s. 242-245).

bojarzy i władcy, przejęli mongolski styl rządzenia. Tym samym wschodnia część dawnej Rusi Kijowskiej znalazła się praktycznie pod wpływem wzorców kultury politycznej nomadów, nie zaś, jak wcześniej, bizantyjskiej, co zauważył Feliks Koneczny (2015, s. 308-309). Sformułował on tezę, że Rosja należy do turańskiego kręgu cywilizacyjnego, gdzie liczy się przemoc, ślepe oddanie władzy oraz ciągła konieczność prowadzenia podbojów.

Po raz pierwszy prawosławie stało się czynnikiem wpływu na świadomość zbiorową na terenach zamieszkałych przez wyznawców tej religii za sprawą pskowskiego mnicha Filoteusza. Pod koniec XV wieku opracował on koncepcję Trzeciego Rzymu, w której to Ruś, po upadku Rzymu i Bizancjum, stanowi jedyną ostoję prawdziwego chrześcijaństwa. Koncepcji tej sprzyjał ślub moskiewskiego księcia Iwana III Wasiljewicza z bratanicą ostatniego władcy Bizancjum, Zoe Paleolog (Andrusiewicz, 2019, s. 16-19). W XVIII stuleciu, po tym jak Rosja wygrała trzecią wojnę północną, prawosławie zaczęto wykorzystywać jako pretekst do wtrącania się w wewnętrzne sprawy sąsiednich państw: formalnie po to, aby chronić wyznawców cerkwi, zaś praktycznie - aby naginać władze ościennych państw do swojej woli. W głównej mierze taki los spotkał Rzeczpospolitą osłabioną po fali najróżniejszych konfliktów zbrojnych. Patronat nad prawosławiem pozwolił także Moskwie wywierać wpływ na Słowian Południowych, którzy pozostawali pod panowaniem Imperium Osmańskiego. Warto zaznaczyć, że w Kijowie istniała Akademia Mohylańska, założona w 1632 roku przez tamtejszego patriarchę Piotra Mohylę, rozbudowana w 1658 roku na mocy postanowień unii hadziackiej. Od samego początku uczelnia ta wzorowana była na kolegium jezuickim. Jej absolwenci głosili idee reformy prawosławia, które rozpowszechniane były na całej Rusi (Jobert, 1994, s. 289-302). Ich postulaty częściowo zostały zrealizowane przez cara Piotra I, który podporządkował cerkiew władzy monarszej. W tym celu zostało stworzone Kolegium (Świątobliwy Synod Rządzący), powołane w 1721 roku. Na jego czele stał mianowany przez cara oberprokurator, co pozwalało na pełną kontrolę poczynań cerkwi. Instytucja ta istniała do 1917 roku, zapewniając władcy swobodę wykorzystywania cerkwi w polityce (Chojnicka, 2010).

Sama analiza wydarzeń historycznych nie wystarczy, aby wyjaśnić, w jaki sposób cerkiew prawosławna stała się narzędziem rosyjskiej polityki. Przyczyna uzależnienia się kościoła wschodniego od władzy państwowej tkwi głęboko w naturze samej cerkwi. Była ona kształtowana w Bizancjum, gdzie władzę absolutną sprawował cesarz.

Pomiędzy władzą świecką a kościelną toczyły się liczne konflikty, które wykształciły kompromis w postaci synergii pomiędzy oboma siłami. W IX wieku przybrała ona kształt idei *symfonii* władz, która polegała na wzajemnym balansowaniu dwóch sfer, czyli hierarchicznej władzy kościelnej i świeckiej władzy cesarza (Dudra, 2019, s. 126-130). Współcześnie cerkiew prawosławna głosi zasadę, że niemożliwe jest funkcjonowanie kościoła w oderwaniu od spraw świeckich i publicznych, ale równocześnie nie ma on możliwości ingerowania w politykę (Naumow, 2004, s. 293). Należy przyznać, że każdy z autokefalicznych kościołów na swój sposób definiuje tę zasadę, co powoduje, że jedne cerkwie są bardziej związane z polityką, drugie mniej. Jednak, jak podkreśla Stefan Dudra, (op.cit., s. 129) „*Powszechnie eksponowaną przez Kościół Prawosławny zasadą społeczno-polityczną była (i jest) lojalność wobec władzy państwowej*”. Tym można tłumaczyć fakt, że cerkiew prawosławna była tolerowana w państwach, gdzie dominowała inna religia niż wschodnie chrześcijaństwo, np. w islamskim Imperium Osmańskim. O tym jak bliski może być związek cerkwi prawosławnej i władzy świeckiej może świadczyć przykład Cypru, gdzie cerkiew jest jednym z najważniejszych elementów systemu władzy, posiada własne hotele, sieci sklepów oraz stacje telewizyjne (Jankowska, 2012). Zasada *symfonii* jak i inne rozwiązania w relacjach pomiędzy cerkwią a władzą świecką pozwalają twierdzić, że podłoże głębokiego uzależnienia rosyjskiej cerkwi tkwi w samym prawosławiu, a nie tylko w charakterze władzy politycznej.

Rosyjska Cerkiew Prawosławna w wizji *ruskiego miru*

Koncepcja *ruskiego miru* powstała po 2000 roku i rozwinęła się jako ideologia *soft power*, wspierająca rosyjską ekspansję na obszarze postsowieckim. Jej przedstawiciele traktują wszystkie blisko ze sobą spokrewnione narody wschodniosłowiańskie za część tej samej cywilizacji, przy czym Ukraińcy i Białorusini zostali oddzieleni od Rosji przez aktywność polskiej kultury i polityki. O tym, jak głęboko ta koncepcja jest zakorzeniona wśród rosyjskich elit politycznych, mogą świadczyć np. wypowiedzi Aleksandra Sołżenicyna, którego trudno podejrzewać o sympatię do Związku Radzieckiego, jak i do władz po jego upadku. Pisał on m.in.: „*Dzisiaj oddzielenie Ukrainy równe jest podziałowi milionów rodzin: jakaż mieszanka ludności! Całe obwody są w przeważającej części zamieszkane przez Rosjan, ileż dramatów związanych z wyborem przynależności narodowej, iluż ludzi pochodzi z rodzin mieszanych, ileż mieszanych małżeństw, których dotychczas nikt*

nie uważał za mieszane" (Sołżenicyn, 1991, s. 64). Cytat ten pochodzi z listu opublikowanego w czasopiśmie mniejszości ukraińskiej w Polsce, co tylko podkreśla, jak głęboko koncepcja *ruskiego miru* zakorzeniona jest wśród rosyjskiej elity intelektualnej. Okazuje się, że wypowiedź Putina z 21 lutego 2022 roku, odmawiająca Ukraincom odrębności narodowej, jest wyrazem idei panującej wśród rosyjskich intelektualistów już od dłuższego czasu.

Warto zauważyć, że podstawy ideologiczne koncepcji *ruskiego miru* wykrystalizowały się w łonie rosyjskiej cerkwi prawosławnej, ponieważ władze tego kościoła od samego początku rościły sobie pretensje do sprawowania rządu dusz nad wszystkimi mieszkańcami dawnej Rusi. Ekspansja cerkwi rosyjskiej poprzedzała militarne podboje Moskwy na terenie Europy Wschodniej. *Ruski mir* oznaczał zjednoczenie wszystkich prawosławnych, a cerkiew stała się narzędziem wywierania wpływów we wszystkich państwach zamieszkania Rusinów bez względu na granice państw (Wawrzonek, 2012, s. 177). Prześladowana w Związku Radzieckim, cerkiew stała się ostoją idei jednoczenia wszystkich wschodnich Słowian. Idea ta została wykorzystana przez Putina, który potrzebował czegoś, co pozwoliłoby na nowo zjednoczyć z Rosją Ukraińców i Białorusinów. Od czasów Gorbaczowa komunizm nie spajał już narodów wschodniosłowiańskich, co mogło być właśnie katalizatorem rozpadu sowieckiego imperium (Wawrzonek, Brkus, Korzeniewska-Wiszniewska, 2016, s. 11). Putin uznał, że wystarczy rozwinąć pragnienie zjednoczenia u wszystkich ludzi, którzy posługują się językiem rosyjskim i znajdują się pod wpływem szeroko pojętej rosyjskiej kultury. Rolę, jaką odgrywa w tym rosyjska cerkiew ułatwia fakt, że poglądy większości elity w tym kościele są nacjonalistyczne. Uważają oni bowiem, że „wszyscy prawosławni są częścią jednego Kościoła i jednego narodu prawosławnego. Geograficznie [...] obejmuje tereny zamieszkałe przez wschodnich Słowian, należące kiedyś do historycznej Świętej Rusi, czyli poza Rosją również Ukrainę i Białoruś, a także [...] diaspory rosyjskie i prawosławne w innych krajach świata” (Chawryło, 2015, s. 21). Dzięki temu Rosja może wywierać wpływ na Ukrainę i Białoruś poprzez stosowanie narzędzi wchodzących w zakres *soft power*. Obok przekazu informacyjnego, rosyjskiej popkultury czy oddziaływania ekonomicznego, to właśnie prawosławie stało się jednym z najważniejszych instrumentów rosyjskiej miękkiej siły. Przy czym w Rosji doszło do militaryzacji znaczenia tego terminu. Wpływy kulturalne czy religijne mają maksymalnie osłabić przeciwnika, tak, by Rosja uzyskała realne wpływy polityczne lub przygotowała sobie grunt do

szybkiej interwencji militarnej. Tym samym każda dziedzina życia jest traktowana przez rosyjskich strategów jako pole aktywności o charakterze wojskowym, tylko zamiast czołgów wykorzystuje się prawosławne świątynie (Budzisz, 2021, s. 32-33). Inaczej mówiąc wszelkie działania wchodzące w zakres *soft power* są traktowane przez władze w Moskwie jako elementy wojny informacyjnej. Można ją definiować jako wywieranie wpływów na jednostki, jak i poszczególne grupy społeczne, co ma na celu wprowadzanie destabilizacji na terenie innego państwa na rzecz kraju wywierającego nacisk. Według analityków Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, w opublikowanej w 2021 roku Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej, władze w Moskwie będą dążyć do uzyskania kontroli nad sferą informacyjną.

Rosyjska Cerkiew Prawosławna jako element *soft power*

Miejszem, w którym można pozyskać informacje o relacjach łączących RCP z władzami państwowymi, jest świątynia Rosyjskich Sił Zbrojnych w Kubince (ros. *Главный храм Вооружённых сил России*) pod Moskwą. Powstała ona, aby uczcić wszystkie rosyjskie zwycięstwa wojenne, o czym świadczy jej wyposażenie. Relikwiami są przedmioty należące do radzieckich marszałków, w tym Gieorgija Żukowa, po którym pamiątki zostały umieszczone w ikonach. Uwagę zwracają malowidła, które nie tylko przedstawiają dzieje wojska carskiego, ale również Armii Czerwonej z okresu tzw. Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Uwagę zwraca fresk, na którym żołnierze radzieccy niosą ikonę przedstawiającą Józefa Stalina. Jedno z malowideł przedstawia działania armii rosyjskiej podczas interwencji w Syrii. Można przypuszczać, że wkrótce powstaną nowe obrazy czy nawet kapliczki poświęcone wojnie na Ukrainie³. Warto również dodać, że prawosławna świątynia w Kubince to nie jedyny przypadek utrwalania sowieckich przywódców i generałów w rosyjskich cerkwiach. Jedna z pierwszych ikon z wizerunkiem Stalina została wykonana w 2008 roku i znajduje się w Strzelnie na terenie obwodu leningradzkiego. Jej wniesienie do cerkwi wywołało oburzenie części parafian, ponieważ ikony są przedmiotem szczególnego kultu we wschodnim chrześcijaństwie. W kolejnych latach tego rodzaju pseudomalarsztwo sakralne zaczęło pojawiać się na terenie

³ А. Аркадьев, *Главный храм Вооружённых сил РФ получил статус Патриаршего собора РПЦ*, „Звезда Плюс”, <https://tvzvezda.ru/news/2020261536-sD2Jb.html> (dostęp z dnia 21.11.2022).

całej Federacji Rosyjskiej. Wiele ikon przedstawiających Stalina, a później również Putina, jest wykonywanych przez twórców ludowych. Ich pojawienie się stanowiło wyzwanie dla hierarchów RPC. Z jednej strony cerkiew nie może akceptować kultu Stalina, który jako przywódca Związku Radzieckiego reprezentował wrogą chrześcijaństwu ideologię i zwalczał prawosławie. Natomiast z drugiej strony duża część duchownych nie tylko akceptuje ikony ze Stalinem, ale również rozwija jego nieoficjalny kult jako świętego. Warto zauważyć, że w latach 2014-2021 odbywały się oficjalne nabożeństwa przed ikonami z wizerunkami Józefa Stalina⁴. Jedna z osobliwych ikon przedstawiających jego postać znajduje się w obwodzie biełgorodzkiem graniczącym z Ukrainą. Jest to mobilna ikona umieszczona na czołgu T-34. Modlą się przed nią nie tylko wojskowi, ale również seniorzy, dorośli, a nawet dzieci.⁵ Poniższe ilustracje przedstawiają wizerunki Stalina na ikonach (Ryc. 1, 2). Święte dla prawosławia obrazy przedstawiające Putina zdobywają obecnie coraz większą popularność (ryc. 3).

Bez uwzględnienia rodzącego się kultu religijnego Armii Czerwonej oraz Józefa Stalina i Putina nie można zrozumieć roli, jaką cerkiew odgrywa jako narzędzie *soft power* we współczesnej polityce Federacji Rosyjskiej. Okazuje się bowiem, że RCP jest instytucją, która na własne życzenie została upolityczniona i podporządkowana rosyjskiemu imperializmowi. Tym samym powstała platforma dla wspólnego działania współczesnych władz rosyjskich z RCP, które realizują kierunki polityki zagranicznej w stosunku do krajów będących dawniej pod panowaniem rosyjskiego imperium.

W związku z tym rosyjscy politycy i publicyści wykorzystują narrację prawosławną do przekazywania informacji o rosyjskiej polityce zagranicznej. Dobrym przykładem tego typu symbiozy jest publicysta i polityk Aleksander Prochanow. Śmiało można zakwalifikować go jako stalinistę, który głosi pogląd, że należy oficjalnie kanonizować Józefa Stalina. Podstawą do tego miałyby być jego osiągnięcia jako przywódcy Związku Radzieckiego, z którego uczynił imperium światowe. W szczególności A. Prochanow zaakcentował to, że Stalin niczym św. Jerzy pokonał przedstawiciela Szatana – Adolfa Hitlera.

⁴ *Иконы со Сталиным Иосифом Виссарионовичем*, „Журнал жизни”, <https://sikariy.livejournal.com/16626.html?fbclid=IwAR1OswNXtpGArYEaGUyEk7C-KOj2VRoQnF1W20L2NnFBUNlrFHNIpXcOqpI> (dostęp z dnia: 21.11.2022).

⁵ В. Владимиров, *В Белгородской области священникотслужилмолебен с иконой Сталина*, „Сноб”, <https://snob.ru/selected/entry/93151/> (dostęp z dnia: 21.11.2022).

Ryc. 1. Stalin jako święty w typowej dla prawosławia symbolicznej

Źródło: *Иконы со Сталиным* Иосифом Виссарионовичем, „Журнал жизни”, <https://sikariy.livejournal.com/16626.html?fbclid=IwAR1OswNXtpGArYEaGUyEk7C-KOj2VRoQnF1W20L2NnFBUNlrFHNPXeOqpI> (dostęp z dnia: 21.11.2022).

Ryc. 2. Ikona łącząca stylistykę prawosławną z radziecką symboliką ideologiczną

Źródło: *Иконы со Сталиным* Иосифом Виссарионовичем, „Журнал жизни”, <https://sikariy.livejournal.com/16626.html?fbclid=IwAR1OswNXtpGArYEaGUyEk7C-KOj2VRoQnF1W20L2NnFBUNlrFHNPXeOqpI> (dostęp z dnia: 21.11.2022).

Ryc. 3. Ikona z wizerunkiem Putina jako świętego prawosławnego

Źródło: С. Гринберг, *В продаже появились иконы с Путиным*. ФОТО, <https://ura.news/news/1052293427>(dostęp z dnia: 21.11.22).

W takim ujęciu Związek Radziecki był przedstawicielem Boga, zaś Stalin kierował siłami dobra reprezentowanymi przez Armię Czerwoną.⁶ W narracji Prochanowa nie było miejsca na twierdzenia o tym, że bolszewicy zwalczali wszelkie przejawy religijności, a Stalina można porównywać do Hitlera jako przywódcy odpowiedzialnego za masowe mordy i zniewolenie narodów. Niektórzy rosyjscy publicyści próbują tłumaczyć powstawanie ikon z wizerunkami Stalina i Putina specyfiką prawosławnej kultury oraz narodowej psychiki. Wprawdzie ikony od czasów Bizancjum mają specjalne znaczenie w prawosławiu, to jednak wykorzystywanie w nich wizerunków polityków oznacza kreowanie pozycji RCP w rosyjskim systemie politycznym⁷. Z punktu widzenia religii jest to bluźnierstwo, natomiast jeśli chodzi o budowanie rosyjskich wpływów wśród ludności prawosławnej jest to doskonałe narzędzie. Podczas niedzielnych nabożeństw wierni są już

⁶ Проханов ризвал причислить Сталина к лику святых, „Говорит Москва” <https://govoritmoskva.ru/news/42838/> (dostęp z dnia: 21.11.22).

⁷ И. И. Руцинская, *ОТ ‘ЖИТИЯ’ К ‘ИКОНЕ’. ПИСЬМЕННЫЕ ИСТОЧНИКИ ЖИВОПИСНОЙ СТАЛИНИАНЫ*, „Вести Моск” 2020, кол. 1, с. 70-81.

przyzwyczajeni do tego, że to Moskwa i Rosja są naturalnym punktem odniesienia. W ten sposób cerkiew buduje wpływy wśród społeczeństwa ukraińskiego, białoruskiego, jak i prawosławnych zamieszkałych w państwach Kaukazu i Turkiestanu.

Rolę RCP w rosyjskiej polityce międzynarodowej zobrazował sam patriarcha Cyryl, który w listopadzie 2010 roku wygłosił przemówienie na VI Zgromadzeniu *Ruskiego Miru*. Według jego przekazu to właśnie kościół przyczynił się do zjednoczenia wszystkich ruskich ziem w 988 roku, powstania centralnej władzy i wykształcenia się wspólnego dla wszystkich języka. Wprawdzie w późniejszym okresie powstało kilka mniejszych państw, ale wszystkie one są połączone nierozzerwalnymi więziami. Cyryl zwrócił uwagę, że wszyscy ludzie zamieszkujący w *ruskim mirze* posiadają swój własny system aksjologiczny. W przemówieniu stwierdził, że jest przekonany, „*że współczesna Ukraina może kontynuować tę starożytną tradycję kijowską, której znakiem rozpoznawczym była zawsze troska o silną Ruś, zdolną do obrony Świętego Prawosławia, ukazującą swój wszechludzki, to znaczy uniwersalny charakter domu dla wielu narodów, a która nie może być izolowana we własnej narodowej komórce. Z intencji duszy rosyjskiej wywodzi się ideał Świętej Rusi. Istnienie tego ideału sugeruje, że najwyższą wartością narodu rosyjskiego nie była nigdy ziemska władza, ale świętość życia. Ukraina zarówno dziś, jak i w przyszłości może służyć wypełnieniu Bożego planu wobec Rusi. Jednocześnie nie powinna i nie może być młodszym partnerem w tym historycznym przedsięwzięciu. Została powołana do bycia odpowiedzialnym spadkobiercą Rusi i budowania rosyjskiego świata na równych prawach z innymi spadkobiercami*”⁸. Należy przypuszczać, że podobne treści mogą być przekazywane w trakcie kazań, w tym również w świątyniach znajdujących się na terenie Ukrainy i Białorusi. Duża część wiernych mogła zatem uznać, że priorytetem powinno być zacieśnianie bliższych związków z Rosją, nawet wówczas, gdy dokonuje ona zbrojnej agresji na ich kraj.

Wprawdzie działania rosyjskiej cerkwi są skierowane głównie na obszary Ukrainy i Białorusi, jednak prowadzone są również w pozostałych państwach postsowieckich. Analizę tego zagadnienia należy rozpocząć od wyjaśnienia, że kościoły prawosławne nie stanowią jednej wspólnej organizacji. Patriarcha ekumeniczny w Konstantynopolu jest

⁸ Патриарх Кирилл: *Мы определяем, что хорошо, а что плохо, исходя из ценностей Русского мира*, „Релігія в Україні”, <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/6648-patriarx-kirill-my-opredelyaem-chto-xoroshho-a-chto-ploxo-isxodya-iz-cennostej-russkogo-mira.html> (dostęp: 09.11.22 r.).

tylko wizerunkowym przywódcą całej prawosławnej wspólnoty. Samodzielne kościoły działają w oparciu o *autokefalię*. Pojęcie to należy definiować jako samodzielność krajowych kościołów w danych państwach, niezależnie od tego jaką posiadają strukturę organizacyjną i jakie osoby sprawują w nich władzę. Zasadę tę dobrze scharakteryzował S. Dudra (op.cit., s. 118), który uważa, że autokefalia to konieczność samodzielnego rozwiązywania wszelkich problemów przy jednoczesnym trwaniu w jedności dogmatycznej i kanonicznej z innymi cerkwiami ortodoksyjnymi.

Na terenie Kazachstanu wszyscy wyznawcy wschodniego chrześcijaństwa należą do rosyjskiej cerkwi. Funkcjonuje tutaj Metropolia Kazachska pod zwierzchnictwem RCP (Борбасова, Рысбекова, Затов, 2014, s. 27-28). W dużej mierze wiernymi są Rosjanie, którzy osiedlali się tutaj od połowy XIX stulecia, kiedy Azja Środkowa została podbita przez państwo carów. Oprócz tego w okresie ZSRR przymusowo przesiedlano tam ludność z terenów całego Związku Radzieckiego, w tym również wyznania prawosławnego. Wierni chodząc na modlitwy są poddawani stopniowej indoktrynacji, chociażby poprzez kult Stalina, Putina i Armii Czerwonej. Oprócz tego RCP stara się finansowo wspierać wspólnoty, które mogą być podatne na ideologię *ruskiego miru*. Są to np. prawosławni i rosyjskojęzyczni Kozacy. Oprócz tego RCP próbuje wywierać wpływ na wojskowych, którzy w dużej mierze w okresie ZSRR przejęli rosyjską kulturę lub z pochodzenia są Rosjanami (Каженова, 2012, s. 19-22). RCP działa również w Mołdawii, a w szczególności w granicach Naddniestrza, gdzie istnieje *parapaństwo* w zdecydowanej większości zamieszkaną przez Rosjan. Na tym obszarze działają trzy kościoły prawosławne:

- Mołdawski Samorządny Kościół Prawosławny, który pozostaje pod jurysdykcją RCP
- Rosyjski Kościół Prawosławny poza granicami Rosji
- Metropolia Besarabii należąca do Patriarchatu Rumuńskiego (Zdaniuk, 2016, s. 107-108).

Obecnie RCP działa przede wszystkim wśród ludności rosyjskiej, tym samym umożliwiając Federacji wywieranie nacisku na jej postawy polityczne. Warto jednak zauważyć, że mimo tego, że Mołdawia w średniowieczu stanowiła niepodległe państwo, w którym cerkiew była związana z Konstantynopolem, to w odczuciu hierarchów RCP działalność Patriarchatu Rumuńskiego wśród ludności romańskiej stanowi zagrożenie dla tzw. tradycyjnych wpływów rosyjskiego prawosławia. Przede wszystkim hierarchowie RCP odmawiają ludności

mołdawskiej prawa do identyfikowania się z narodem rumuńskim. Uważają, że istnieje osobny naród mołdawski, który ma wiele wspólnego z tradycjami dawnej Rusi. W narracji RCP obszar Mołdawii był zależny od cerkwi prawosławnej działającej na terenie Księstwa Halickiego. Później nastąpiła nietypowa dziejowa przerwa do 1813 roku, kiedy tereny Besarabii zostały włączone do Rosji i w tym czasie została ustalona osobna metropolia rosyjskiej cerkwi. W 1918 roku, kiedy ten obszar został włączony do Rumunii, wbrew zasadom kanonicznym Metropolia w Besarabii została przyłączona do kościoła rumuńskiego. Na krótko w 1939 roku, po włączeniu tego obszaru do ZSRR, teren ten ponownie został podporządkowany RCP, ale po kolejnym zajęciu go przez Rumunię w latach 1941-1944 odtworzono wpływy władz kościelnych z Bukaresztu. Problem wpływu niekanonicznej organizacji kościelnej miał pojawić się znowu w 1991 roku, czyli po odzyskaniu niepodległości przez Mołdawię⁹. Można zatem odnieść wrażenie, że RCP na terenie Mołdawii toczy niewypowiedzianą walkę o utrzymanie swoich wpływów, mimo, że większość ludności wybiera parafie uznające zwierzchność Patriarchatu Rumuńskiego. Podobna sytuacja panuje na Kaukazie, jednak stopień komplikacji jest tam nieco większy. Cerkiew prawosławna w Gruzji jest jednym z najstarszych kościołów w całym chrześcijaństwie, zaś na początku XIX stulecia zlikwidowano autokefalię gruzińskiego kościoła, który siłą został włączony do RCP. W 1917 roku gruzińska cerkiew szybko się odrodziła, ale po zajęciu kraju przez bolszewików ponownie włączono parafie do RCP. Zmiana nastąpiła w 1941 roku, kiedy to pod wpływem władz w Moskwie potrzebujących wsparcia w wojnie z Niemcami, oficjalnie nadano autokefalię cerkwi w Gruzji. Do końca istnienia Związku Radzieckiego RCP posiadała ograniczony wpływ na działalność gruzińskiego kościoła, który całkowicie ustał wraz z odzyskaniem niepodległości przez Gruzję w 1991 roku (Król-Mazur, 2016, s. 115-117).

Rola Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w realizowaniu politycznych i ideologicznych koncepcji *ruskiego miru* posunęła się tak daleko, że na terenie Ukrainy nastąpiło zerwanie jedności cerkwi z Moskwą. Konflikt religijny na tym obszarze swoimi korzeniami sięga początku lat 90. XX wieku, kiedy, jeszcze w czasie funkcjonowania ZSRR,

⁹ *Православная Церковь Молдовы*, „Русскя православна Церков. Официалий сайт Москового Цатрирхта”, <http://www.patriarchia.ru/db/text/1622597.html> (dostęp z dnia: 21.11.22).

stało się możliwe legalne odrodzenie religii. Wówczas to powstały trzy kościoły prawosławne:

- Ukraińska Cerkiew Prawosławna podległa Patriarchatowi Moskiewskiemu, która faktycznie była częścią RCP
- Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego, która wprawdzie nie była samodzielny kościołem, ale poprzez nawiązanie do sposobu funkcjonowania w dawnej Rusi Kijowskiej oraz Rzeczypospolitej była podległa władzy w Konstantynopolu, chociaż o mocno kwestionowanej legalności i kanoniczności
- Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna, której działalność koncentrowała się wśród diaspory ukraińskiej, ale była całkowicie nielegalna i niekanoniczna. Jego korzeni należy doszukiwać się w decyzjach politycznych podjętych w 1919 przez Dyrektoriat Ukraińskiej Republiki Ludowej.¹⁰

Po wybuchu wojny w 2014 roku władze w Kijowie rozpoczęły szereg działań mających doprowadzić do zjednoczenia kościołów prawosławnych i uzyskania przez nie samodzielności. W grudniu 2018 roku w Kijowie odbył się sobór części zwierzchników wszystkich trzech kościołów, którzy formalnie podporządkowali się formalnej władzy patriarchy w Konstantynopolu. Jednocześnie wszczęto procedury prawne w celu uzyskania autokefalii i stworzenia jednego Kościoła Prawosławnego Ukrainy.¹¹ Proces jednoczenia przebiegał opornie, jednak po jawnym najeździe rosyjskim w lutym 2022 roku mógł on znacznie przyspieszyć. Ważne jest, że decyzja w Konstantynopolu spotkała się z ostrą reakcją władz RCP. We wrześniu 2019 roku odbył się Synod Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, którego jednym z podstawowych celów była krytyka postanowień patriarchy ekumenicznego o podporządkowaniu kościołów prawosławnych swojej władzy oraz rozpoczęcia procedury uzyskania autokefalii. Soborowi towarzyszyły wypowiedzi wielu politologów, dziennikarzy itp., krytykujących zaistniałą sytuację.¹² W rozumieniu elit RCP działania

¹⁰ *Rosyjska Cerkiew Prawosławna w służbie Kremla*, Ośrodek Studiów Przestrzeni Postsowieckiej – Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademii Sztuki Wojennej, sygn. OSPP 35, s. 3; por także: Myślicki 2019.

¹¹ T. A. Olszański, *Historyczne zjednoczenie Kościołów prawosławnych Ukrainy*, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-12-17/historyczne-zjednoczenie-kosciolow-prawoslawnych-ukrainy> (dostęp: 09.11.2022 r.).

¹² J. Rogoża, *Ostra reakcja Moskwy na zapowiedź autokefalii Ukrainie*, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-09-19/ostra-reakcja-moskwy-na-zapowiedz-przyznania-autokefalii-ukrainie> (dostęp: 09.11.2022 r.).

patriarchy w Konstantynopolu były nieekumeniczne, ponieważ to właśnie patriarcha moskiewski posiada legalną jurysdykcję nad cerkwią na Ukrainie. Były oceniane następująco: „*Inwazja Patriarchatu w Konstantynopolu na Ukrainę stała się jednym z najbardziej dotkliwych i niebezpiecznych wyzwań dla Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w ostatnich dziesięcioleciach*”.¹³ Z powyższego cytatu wynika, że działania patriarchy w Konstantynopolu są porównywalne do inwazji wrogich sił na Ukrainę, zaś obrona stanu posiadania RCP jest jednym z podstawowych celów działalności patriarchy moskiewskiego – Cyryła. Warto przybliżyć jego wypowiedzi na temat konfliktu rosyjsko-ukraińskiego po lutym 2022 roku. Wówczas to działania patriarchy Cyryła i innych duchownych polegały na propagowaniu idei *ruskiego miru*. W licznych wypowiedziach usprawiedliwiali zbrodnie wojenne dokonywane przez Rosję na Ukrainie. Skutkiem tego był rozłam w RCP na Ukrainie jak i w państwach bałtyckich. Uważa się, że od lutego 2022 roku około 600 parafii podległych władzy Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego (UKP MP) przeszło pod zwierzchność Cerkwi Prawosławnej Ukrainy. Oprócz tego nastąpiła autokefalia Łotewskiego Kościoła Prawosławnego, zaś szeroką autonomię uzyskała diecezja wileńska (obejmująca całą Litwę), która formalnie podlega RCP. Poparcie dla wojny spowodowało, że nastąpiło duże napięcie pomiędzy hierarchią cerkwi rosyjskiej a Ekumenicznym Patriarchatem w Konstantynopolu, który reprezentuje przeciw całą ortodoksyjną wspólnotę chrześcijańską. Również stosunki z Kościołem Katolickim oraz różnymi wyznaniem protestanckimi mocno się popsuły. Działania RCP publicznie zostały potępione na całym świecie, co właściwie tylko utwierdziło członków jej władz w mniemaniu o swojej słuszności. Uważają oni, że cała Rosja oraz rosyjskie prawosławie walczy z inwazją zachodu, zgniłą dekadencją kulturą, swobodą seksualną itp. Tym samym armia rosyjska prowadzi świętą wojnę, którą można porównać do wypraw krzyżowych. Warto dodać, że w cerkwiach odbywają się modły w intencji zwycięstwa. Szczególne znaczenie miało spotkanie przedstawicieli RCP z hierarchami cerkiewnymi sprawującymi posługę w krajach Turkiestanu, podczas którego odbyły się modły we wspomnianej intencji, jak i za powodzenie

¹³ *Вклад Святейшего Патриарха Кирилла в укрепление межправославного единства на фоне вторжения Константинопольского Патриархата на Украину*, „Служба коммуникации ОВЦС”, http://www.patriarchia.ru/db/text/5908718.html?fbclid=IwAR3AQ60M0gtjffrO95_Qhtl87fgwhc3uLj5YKb-G8D6GB0aXTA6eZJF9jew (dostęp: 09.11.22 r.).

idei *ruskiego miru*.¹⁴ Warto odnotować, że rządy tych państw nie poparły wojny, chociaż Putin na to liczył. Oznacza to, że poprzez struktury cerkiewne próbowano wywierać nacisk na lokalne społeczności, ale ponieważ większość społeczeństw tych krajów wyznaje islam, siła oddziaływania była stosunkowo ograniczona (Szymański, 2022).

Jedną z najbardziej kontrowersyjnych wypowiedzi patriarchy Cyryl wygłosił we wrześniu 2022 roku. „*Ta ofiara zmywa wszystkie grzechy*” – w taki sposób mówił o stosunku Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej do śmierci żołnierzy podczas „operacji specjalnej” na Ukrainie. Trochę później, bo w listopadzie Cyryl sugerował zamach na istnienie Rosji: „*Kraj stoi twarzą w twarz z niebezpieczeństwami, takimi niebezpieczeństwami, które podważają samo istnienie naszego kraju*”.¹⁵ W innym swoim kazaniu, wygłoszonym z okazji niedzieli wybaczenia, która w 2022 roku przypadała 4 marca, Cyryl próbował usprawiedliwić brutalne postępowanie rosyjskich żołnierzy, odwołując się do idei przebaczenia za popełnione grzechy. Nie chodziło bynajmniej o winy żołnierzy, ale oto, że rozmaici przedstawiciele świata prawosławnego dokonali potępienia Rosji, która przecież prowadzi sprawiedliwą wojnę. Zauważył też, że „*nasi żołnierze w Donbasie to lud prawosławny, niewątpliwie cierpią i nie możemy się powstrzymać od bycia z nimi – przede wszystkim w modlitwie*”.¹⁶ Trzeba zwrócić uwagę na *expose* wygłoszone przez patriarchę Cyryla 24 lutego, w którym wzywał obie strony konfliktu do jak najszybszego zaprzestania walk. Wypowiedź ta stoi mocno w sprzeczności ze wszystkimi następnymi wypowiedziami o wojnie, jakie wygłosił ten duchowny. Miesiąc później podano, że modlił się o szybkie zwycięstwo rosyjskiej armii.¹⁷ Warto też dodać, iż patriarcha Cyryl wspominał, że „*u Rosjan i Ukraińców jest wspólna historia, jesteście jednym narodem*” – co odpowiada ideologii *ruskiego miru*. Należy też dodać, że 31 marca 2022 roku RCP zebrała tzw. okrągły stół, na którym ogłoszono jej stanowisko odnośnie wojny. Wówczas to

¹⁴Ташкентска яепархия, *Відбулося засідання Синоду Середньоазіатського митрополичого округу*, „Русскя православна Церков. Официалій сайт Москового Патрирхта”, <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/5913590.html> (dostęp z dnia: 21.11.22).

¹⁵ А. Комолов, *Патриарх Кирилл заявил об опасности гибели России*, „RGRU”, <https://rg.ru/2022/11/06/patriarh-kirill-zaiavil-ob-ugroze-gibeli-rossii.html> (dostęp z dnia: 21.11.22).

¹⁶ *Патриарх Кирилл сказал о метафизическом значении спецоперации на Украине*, „ИА Красная Весна” <https://rossaprimavera.ru/news/0b4e35f5> (dostęp z dnia: 21.11.22).

¹⁷ А. Соколов, *Патриарх Кирилл призвал стороны конфликта на Украине избежать жертв*, „РВС”, <https://www.rbc.ru/society/24/02/2022/6217a2ec9a7947328fc454d6> (dostęp z dnia: 21.11.22).

wypowiedział się Wachtang Kipszidze, wiceprzewodniczący synodalnego wydziału ds. relacji Kościoła ze społeczeństwem i mediami. Orzekł on, że Rosja za pomocą *ruskiego miru* zмага się nacjonalizmem i faszyzmem, pomijając zagadnienie zbrodni popełnianych przez rosyjskich żołnierzy. Warto odnotować, że Cerkiew Prawosławna Ukrainy oficjalnie oskarżyła patriarchę Cyryla i RCP o herezję, ponieważ szerzą oni koncepcję *ruskiego miru*, nie zaś prawd wiary, co pozwala na stwierdzenie, że Rosyjska Cerkiew Prawosławna jest zagrożeniem nie tylko dla Ukrainy, ale dla całego wschodniego chrześcijaństwa.

Podsumowanie

Rosja jest przykładem państwa, w którym instytucjonalna religia jest przez władze instrumentalnie wykorzystywana w celach politycznych. Nie jest to państwo klerykalne, a duchowieństwo nie ma tak dużego wpływu na politykę, biznes oraz media, jak ma to miejsce na Cyprze lub w prawosławnych krajach położonych na Bałkanach. W Rosji to władza państwowa i ideologia *ruskiego miru* wpływają na funkcjonowanie cerkwi. Tym samym kościół prawosławny jest nieformalnym organem władzy państwowej, mającym na celu kształtowanie opinii publicznej w Rosji, ale przede wszystkim wśród wyznawców poza jej granicami. Działalność rosyjskiej cerkwi nie ma analogii w całym prawosławnym świecie, ponieważ żaden z autokefalicznych kościołów nie zajmuje się szerzeniem państwowej ideologii. Wobec tego można twierdzić, że z religijnego punktu widzenia RCP jest organizacją heretycką. Tym samym bliżej jej do politycznego narzędzia *soft power* niż do działalności duszpasterskiej.

Działania RCP na obszarze postsowieckim należy traktować jako jedno z wielu narzędzi oddziaływania Kremla na obywateli byłych republik ZSRR. Wprowadzony nieoficjalny kult Stalina, Putina i Armii Czerwonej umożliwia kształtowanie opinii publicznej wiernych w taki sposób, aby podzielała ona zdanie władz rosyjskich. RCP finansuje działalność prawosławnych wspólnot w krajach dawnego ZSRR, co wzmacnia jej oddziaływanie na wiernych. Dodatkowo działalność innych kościołów prawosławnych, również Ekumenicznego Patriarchatu w Konstantynopolu, jest traktowana jako zagrożenie. Po inwazji Rosji na Ukrainę cerkiew starała się usprawiedliwić wojnę, określając ją mianem wojny sprawiedliwej, wymierzonej w zdegenerowany i grzeszny Zachód. Wszystkie zaprezentowane przykłady działania RCP należy określić jako *soft power* Federacji, gdyż jest to narzędzie wywierania wpływu na wiernych prawosławnych poza granicami Rosji.

Literatura

- Andrusiewicz, A., 2019. *Trzeci Rzym. Z dziejów rosyjskiego nacjonalizmu*, Kraków.
- Budzisz, M., 2021. *Wszystko jest wojną. Rosyjska kultura strategiczna*, Warszawa.
- Burgoński, P., Gierycz, M., 2014. *Politologia i religia. Zarys problematyki*, Warszawa.
- Chawryło, K., 2015. *Sojusz ołtarza z tronem. Rosyjski Kościół Prawosławny a władza w Rosji*, Warszawa.
- Chojnicka, K., 2010. *Cerkiew prawosławna w reformach Piotra Wielkiego*, *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, nr 3.
- Ciekankowski, Z., Brząkiewicz, D., Nowicka, J., 2022. *Bezpieczeństwo państw Europy Wschodniej w sytuacji wojny na Ukrainie*, *Przegląd Geopolityczny*, 42, s. 14-29.
- Delong, M., 2020. „*Ruski mir*” jako narzędzie rosyjskiej ekspansji geopolitycznej na terytorium Ukrainy, *Przegląd Geopolityczny*, 33, s. 50-64.
- Dudra, S., 2019. *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki wyznaniowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Herasymenko, V., 2016. *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec obszaru postradzieckiego w świetle paradygmatu realistycznego*, *Przegląd Geopolityczny*, 18, s. 125-135.
- Huntington, S.P., 2004. *Zderzenie cywilizacji*, tłum. H. Jankowska, Warszawa.
- Ištók, R., Plavčanová, D., 2013. *Russian geopolitics and geopolitics of Russia: phenomenon of space*, *European Journal of Geopolitics*, 1, pp. 61-94.
- Jankowska, R., 2012. *Kościół prawosławny na Cyprze jako przywódca religijny i polityczny Greków Cypryjskich. Mit, czy rzeczywistość?*, [w:] *O pożytkach z badań z dziedziny socjologii i antropologii polityki. Próby refleksji*, red. J. Wódcz, Katowice, s. 77-90.
- Jobert, A., 1994. *Od Lutra do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517-1684*, tłum. E. Sękowska, Z. Libaszewska, Kraków.
- Kissinger, H., 2017. *Porządek światowy*, tłum. M. Antosiewicz, Wołowiec.
- Klin, T., 2014. *Rola religii w badaniach geopolitycznych*, [w:] *Politologia Religii*, t. 1, *Religijne determinanty polityki*, red. R. Michałak, Sieniawa Żarska.
- Koneczny, F., 2015. *O wielości cywilizacji*, Warszawa.

- Król-Mazur, R., 2016. *Rola Prawosławnego Autokefalicznego Apostolskiego Kościoła Gruzińskiego w konfliktach na Kaukazie Południowym*, *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, t. LI, nr 2.
- Lewandowski, W., 2013. *Soft power jako narzędzie geopolityki. Znaczenie kultury popularnej*, [w:] *Polityka zagraniczna państw Europy Wschodniej na przełomie XX i XXI wieku. Ujęcie geopolityczne*, red. J. Tymanowski, Warszawa, s. 65-67.
- Mickiewicz, P., 2022. *Anatomia rosyjskiego imperializmu ery Władymira Putina*, *Przegląd Geopolityczny*, 40, s. 9-26.
- Myślicki, A., 2019. *Konflikt konfesyjny na Ukrainie przełomu lat 2018/2019*, *Przegląd Geopolityczny*, 29, s. 102-121.
- Naumow, A., 2004. *Perspektywa prawosławia*, [w:] *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań. Materiały VII Kongresu Teologów Polskich*, t. 1, Lublin.
- Nye, J.S., 2004. *Soft power*, [in:] *Power in Global Information Age. From Realism to Globalization*, London.
- Ryfkin, J., 2005. *Europejskie marzenie. Jak europejska wiza przyszłości zaćmiewa American dream*. Warszawa.
- Sołżenicyn, A., 1991. *Jak odbudować Rosję. List do Ukraińców i Białorusinów*, *Zustriczi*, nr 1.
- Swastek, J., 1988. *Chryścianizacja Rusi Kijowskiej do czasów księcia Włodzimierza Wielkiego (+1015)*, *Studia Theologica Varsaviensia*, nr 26(2), s. 81-110.
- Sykułski, L., 2017. *Rosyjska myśl geopolityczna po upadku komunizmu*, *Przegląd Geopolityczny*, 21, s. 88-100.
- Szymański, M., 2022. *Coś kończy w Azji Centralnej, ale czy coś się zaczyna?*, *Nowa Europa Wschodnia*, nr 5, s. 121-128.
- Ślusarczyk, P.S., 2015. *Polityczny islam, liberalna demokracja i zachodnie złudzenia*, [w:] *Politologia Religii*, t. 2, *Polityka jako wyraz lub następstwo religijności*, red. R. Michalak, Sieniawa Żarska.
- Topolska, M.B., 2002. *Spółczesność i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Zielona Góra.
- Wasiuta, O., 2017. *„Russki mir” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla*, *Przegląd Geopolityczny*, 21, s. 67-87.
- Wawrzonek, M., 2012. *Koncepcja ruskiego miru i jej recepcja na współczesnej Ukrainie*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i Świata*, cz. 2, *Wspólnota Niepodległych Państw*, red. M. Smoleń, M. Lubina, Warszawa.

- Wawrzonek, M., Brkus, N., Korzeniewska-Wiszniewska, M., 2016. *Ortodoxy versus post-communism? Belarus, Serbia, Ukraine and the Russkiy Mir*, Cambridge.
- Wilczyński, P.L., 2020. *O duchu narodów – biblijne wskazania dotyczące budowy siły narodowej*, Przegląd Geopolityczny, 31, s. 35-57.
- Wilczyński, W.J., 2021. *Regiony świata. Geografia i geopolityka*, Kraków.
- Zdaniuk, B., 2016. *Konsolidacja państwa w Republice Mołdawii*, Warszawa.
- Zima, Ł., 2016. *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec krajów czarnomorskich*, Przegląd Geopolityczny, 18, s. 113-124.
- Žižek, S., 2008. *O wierze*, tłum. B. Baran, Warszawa.
- Борбасова, Қ.М., Рысбекова, Ш.С., Затов, Қ.А., 2014. *Әл-Фарабиатындағы Қаз ҰУ Хабаршы, Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы*, с. 3(48).
- Каженова, Г.Т., 2012. *Казак. Международные отношения*, Вестник КарГУ, с. 19-22.

Streszczenie:

Celem artykułu jest wyjaśnienie roli Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (RCP) jako instytucji wspierającej działania Federacji Rosyjskiej w zakresie polityki międzynarodowej. W oparciu o fakty historyczne wyjaśniona została geneza powiązań rosyjskiego prawosławia z władzami na Kremlu, gdzie istnieje tradycja wykorzystywania religii jako instrumentu oddziaływania ideologicznego (*soft power*). Najwięcej miejsca poświęcono ukazaniu związków kościoła z ideologią *ruskiego miru*, metodom służącym propagowaniu tej ideologii przez religię, a zwłaszcza uzasadniono główną tezę opracowania, zgodnie z którą Cerkiew Prawosławna stanowi element kremlońskiej *soft power* i instrument wojny informacyjnej. Ukazano metody prowadzenia tej wojny w państwach powstałych po rozpadzie ZSRR. Z tego też powodu działalność Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej na Ukrainie, w Mołdawii i innych krajach zamieszkałych przez rosyjskie (prawosławne) mniejszości, może prowadzić do destabilizacji i stanowi zagrożenie dla suwerenności i integralności terytorialnej państw. Cerkiew jest jednym z najważniejszych ośrodków usprawiedliwiających rosyjską inwazję na Ukrainę i narzędziem propagowania kremlońskiej narracji wśród wiernych poza granicami Rosji.

Słowa kluczowe: geopolityka, Rosja, Rosyjska Cerkiew Prawosławna, ruski mir, *soft power*.